

Op een overzichtsfoto van het brons-
tijdgraf te Wassenaar is te zien dat het
skeletmateriaal in het algemeen slecht
geconserveerd is. Alhoewel het skelet
van nummer 6 (rechts achter)
grotendeels is vergaan, kan toch nog
worden vastgesteld, dat de dode op
de buik in het graf was gelegd.

L.P. Louwe Kooijmans

*Faculteit der Pre- en Protohistorie
Rijksuniversiteit Leiden*

... en was wel dan gretig bereid door onverwachte vondsten verrast en op het
grijze gebied van de bronstijd. Dan zijn zij zich weer bewust dat zij niet zozeer een
beeld van de Protohistorie ontwerpen, maar meer een karikatuur waarin veel
belangrijke menselijke aspecten ontbreken. De opgraving van een
groepsgraf te Wassenaar verstoortte zo het idyllische beeld van onze
Bronstijd en voegde daar inheemse oorlogvoering aan toe: strooptochten
voor vee of gewapende groepsduels.

Bronstijdstrijd

slachtoffers van een oeroorlog

Het beeld dat de prehistoricus van voormalige schriftloze samenlevingen ontwerpt, kan door de beperkingen van zijn basisgegevens niet anders zijn dan onevenwichtig en onvolkomen. Belangrijke maatschappelijke aspecten zijn archeologisch nauwelijks zichtbaar en spelen in de beeldvorming zo een veel te bescheiden rol. De groepsbegraaving uit de Bronstijd, bij toeval ontdekt te Wassenaar, maakte ons dat weer eens bewust. Op grond daarvan moet het gangbare beeld van de Nederlandse Bronstijd worden bijgesteld. Het idyllische beeld van zelfverzorgende boeren met hun gemengde bedrijven moet worden aangevuld met gewapende conflicten, met *endemische* (chronische) oorlogvoering. Voor de latere Europese prehistorie met zijn krijersgraven en heuvelversterkingen was dat allemaal al wel duidelijk, maar wij moeten ook in grote delen van Europa in de periode daarvoor, niet alleen in de Bronstijd maar ook in het Neolithicum, ernstig rekening houden met gewapende conflicten alom. Wat dat betreft heeft het Wassenaarse graf ons de ogen doen openen.

Het graf

In april 1987 werd te Wassenaar een kleine archeologische noodopgraving uitgevoerd van een nederzetting uit de overgang Neolithicum-Bronstijd. Deze was gesitueerd op een klein duintje in het midden van een van de voormalige strandvlaktes. Tijdens de graafwerkzaamheden kwam volstrekt onverwacht een grote grafkuil aan het licht, waarin twaalf personen min of meer ordelijk en kennelijk gelijktijdig waren begraven. Door de ongunstige ligging van het graf, in het duinzand en ruim boven de voormalige grondwaterstand, verkeerden de skeletten in een slechte tot zeer slechte staat. Sommige delen waren zelfs al volledig vergaan. Het uitprepareren, documenteren en lichten, alles onder grote tijdsdruk, is een apart verhaal. Dit artikel behandelt de analyse van het graf en de daaruit voortvloeiende gevolgtrekkingen.

De groep begravenen bestaat uit vijf volwassen mannen, één jonge vrouw, twee volwassenen waarvan leeftijd en sexe niet meer direct vallen te bepalen, twee adolescenten en twee kleine kinderen. Vrouwen zijn duidelijk ondervertegenwoordigd en mannen in de weerbare leeftijd domineren. Hoewel de ligging van de doden een eerste indruk geeft van haast en on-

1

1 De onderkaak van individu nummer 2 toont de afdrücken van een zwaar en scherp slagvoorwerp. De beschadiging is zeker authentiek prehistorisch en niet tijdens de opgraving ontstaan

2 In het midden van deze tekening liggen de oude mannen (ouder dan 35) met de nummers 3 en 9. Vermoedelijk zijn de individuen met de nummers 6 en 11 twee vrouwen. De kinderen en jongeren zijn te vinden bij de nummers 4, 7, 8 en 12. De vier jonge mannen, aangegeven met de nummers 1, 2, 5 en 10, zijn het laatste in het graf bijgezet. Bij de graflegging moesten diverse ledematen zijn herschikt

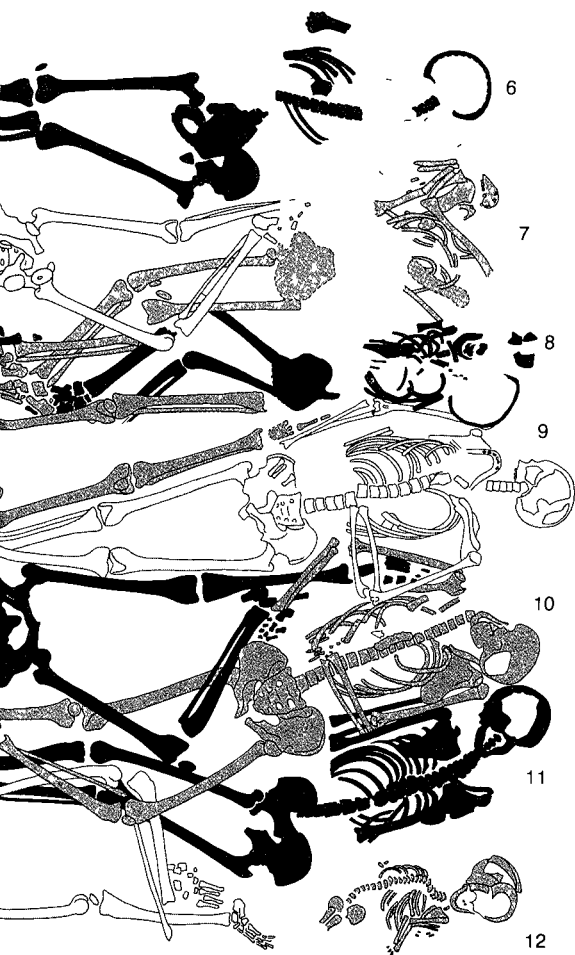

2

3 De opgraving vond plaats in het uitbreidingsplan Weteringpark aan de noordzijde van Wassenaar, waar de lokatie door amateurarcheologen van de Historische Kring was ontdekt bij de aanleg van een weg

3

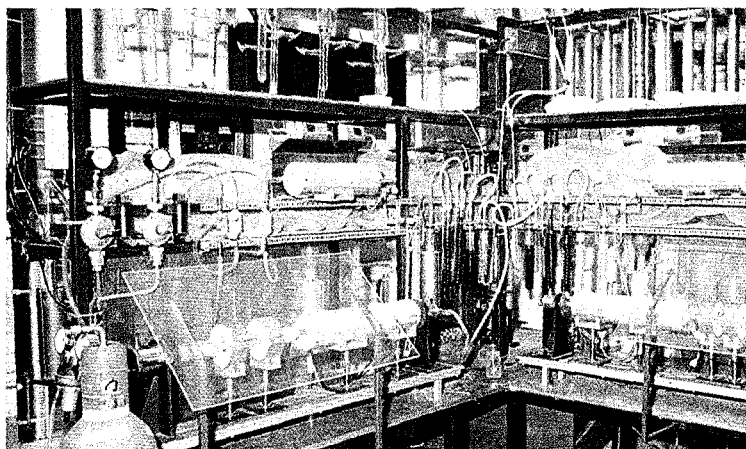
zorgvuldigheid, blijken er bij nader inzien toch allerlei regels in acht te zijn genomen. Zo liggen alle mannen op hun rug, de oudste (nummer 3) met beide benen volledig gestrekt in het midden, de vier andere jonge mannen allen in een heel opmerkelijk pose daarnaast: zij hebben één been gebogen en de voet daarvan tegen de scheen van het andere, gestrekte been geplaatst. De kinderen liggen op de zij met licht opgetrokken knieën. De vrouw (nummer 11) ligt met een zeer jong kind geheel aan de zijkant en — opmerkelijk — op haar buik, evenals een tweede individu aan de andere zijde van de kuil. Zo heeft ook de ‘oude heer’ in het midden een dubbelganger in nummer 9.

Nu zijn sexe en leeftijd zowel bij (sub)recente ‘primitieve’ als bij vergelijkbare prehistorische gemeenschappen zeer belangrijke statusfactoren geweest, die met name ook in het grafritueel tot uitdrukking kwamen. Op grond hiervan is het niet alleen verleidelijk maar zelfs aannemelijk om nummer 6 als een volwassen vrouw op te vatten en nummer 9 als een oudere man.

Niet alleen de onderscheiden grafhoudingen, maar ook de ordening in het graf is opmerkelijk: één oudere man (of twee oudere mannen) in het centrum, zeer waarschijnlijk twee vrouwen aan de buitenkant en in de tussenliggende ruimtes de jonge mannen en jongeren.

De volgorde van begraving kan in principe worden vastgesteld aan de hand van overlappende ledematen. Helaas zijn er daarbij nogal wat tegenstrijdigheden, die alleen zijn te ver-

4. Grafresten werden in het Laboratorium voor Isotopen-Fysica in Groningen gedateerd met behulp van de koolstof-14-methode. De halveringstijd van koolstof-14 is 5750 jaar. Omdat er nog zo'n 63% van de C-14-radioactiviteit restteerde, moest het graf ongeveer 1700 v.Chr. zijn ge-graven.

4

klaren door het herschikken van ledematen tijdens de begravingsceremonie. Het is het meest waarschijnlijk dat eerst beide oudere mannen, beide vrouwen en de kinderen zijn neergelegd, gevolgd door de jonge mannen in de vrijgehouden ruimtes daartussen. De groep is blijkbaar met zorg en toewijding begraven en daarbij zijn allerlei regels toegepast die voor de begravers een betekenis moeten hebben gehad.

Doodsoorzaak

Uit de ligging van de diverse skeletten, leiden we af dat deze groep gelijktijdig is omgekomen en ook tegelijkertijd kort daarna, vóór het intreden van *rigor mortis*, ter aarde is besteld. Een aantal waarnemingen maakt duidelijk dat geweld de doodsoorzaak is geweest. Daar is allereerst een vuurstenen pijlspits, aangetroffen in de ribbenkast van individu 10. Voorts min of meer duidelijke houwsporen in de onderkaak van nummer 2, in de rechterbovenarm van nummer 3 en in de schedel van nummer 5. Wij moeten daarbij beseffen dat een gewelddadige dood geen sporen hoeft na te laten op skeletdelen en dat het bot zo zacht en vergaan is, dat eventuele sporen niet meer zichtbaar hoeven te zijn. Ook zijn er nogal wat skeletdelen verplaatst na de begraafing, bijvoorbeeld door graverij van dieren, doorworteling of boomvallen. Dat is het geval bij de nummers 6, 7 en 8 en bij de rechterarm van nummer 1. Dit kan echter nauwelijks de verklaring zijn voor de bijzondere ligging van de schedel van het jonge kind

nummer 4, op de gebogen linkerarm van individu 3. Het lijkt er erg op dat in dit geval het hoofd al bij de begraafing gescheiden was van de romp en ook dat kan met geweld samenhangen. Tenslotte vormt de samenstelling van de groep aanleiding te denken aan een gewapend conflict tussen naburige groepen waarbij, gezien de begraven kinderen en vrouwen, ook slachtoffers vielen onder de 'burgerbevolking'.

5

Datering

Het graf is op twee onafhankelijke manieren gedateerd op de overgang van de vroege naar de Midden-Bronstijd. Het is dus van recentere datum dan de resten van de nederzetting waar-tussen zij werd gevonden. Er zijn twee C14-da-teringen uitgevoerd van houtskoolmonsters uit de grafkuil. Deze leverden uiteindelijk als uit-komst circa 1700 v.Chr. Ten tweede blijken goede typologische parallellen voor de pijlsplits te ontbreken bij de vrij talrijke spitsen in klok-bekergraven uit het einde van het Neolithicum, maar juist wel voor te komen in gevonden neder-zettingen uit het einde van de Vroege Bronstijd in Vogelenzang. Het is verrassend dat de bewoningssporen en dit graf blijkbaar door enkele eeuwen van elkaar zijn gescheiden en dus niets met elkaar te maken hebben. Het te zamen voorkomen op één plaats is begrijpelijk door de landschappelijke situatie: een duintje midden in een vrij drassige vlakte.

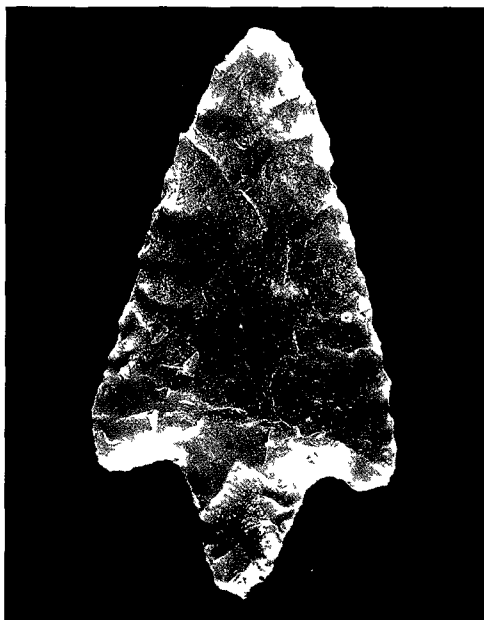
De Bronstijd-samenleving in Nederland

Hoe zag de samenleving er uit, waarin wij het graf van Wassenaar moeten plaatsen? Wij ken-nen die samenleving voornamelijk vanuit twee

soorten archeologische bronnen: nederzet-tingen en graven.

Nederzettingen heeft men opgegraven op de zandgronden van Noord-, Midden- en Zuid-Nederland, maar ook in het kustgebied en in het uitgestrekte oude kweldergebied van West-Friesland. Door de gunstige conserverings-condities zijn die laatste vondsten voor onze kennis beeldbepalend. Het betreft zuiver agra-rische gemeenschappen, waarvoor alleen de visvangst nog enige aanvullende rol in de voed-selvoorziening heeft gespeeld. Plattegronden tonen boerderijen met een lengte van 20 tot 30 meter, voorzien van een stal met veeboxen, en akkers omgeven met sloten of hekken en met overal kruiselingse ploegsporen. Gecombi-neerd met grote aantallen dierebotten en plan-teresten geeft dit een helder beeld van de agra-rische bedrijfsvoering. Het gaat om een zuiver gemengd bedrijf, waarin veeteelt en akker-bouw zijn geïntegreerd. Het vee leverde trek-kracht en mest voor de akkerbouw, de akkers stro voor de stallen. De veestapel bestond over-wegend uit runderen, met daarnaast een be-perkt aantal schapen, geiten en varkens en een enkel paard. Bij de resten van gewassen domi-neren bedekte gerst en emmertarwe. De ver-schillen tussen de boerderijen zijn niet opval-

5 en 6 In de borstkas van individu nummer 10, een van de jonge mannen, vond men een vuurstenen pijlsplits met een lengte van 3,15 centimeter. Dit langwerpig model met brede steel, zeer kleine weerha-ken en zorgvuldige, opper-vlakkige retouchering, komt goed overeen met pijlpunten die men vond in een nederzetting uit het einde van de Vroege Bronstijd te Vogelenzang.

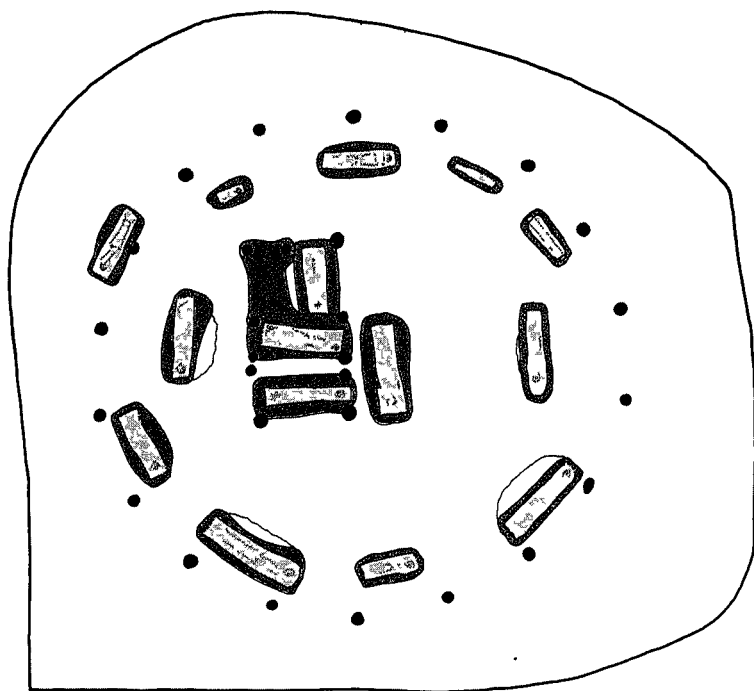
lend, net zo min als er sprake is van verschillen tussen nederzettingen onderling. Het beeld toont grotendeels zelfstandige boerenbedrijven in een sociaal weinig gedifferentieerde samenleving.

Doden werden in de Midden-Bronstijd begraven in en onder uit plaggen opgeworpen grafheuvels, omringd door één of meer palenkransen. Men legde hen gestrekt in een zware boomkist of zij werden gecremeerd en dan veelal in een urn begraven. Het eerste is de noordelijke traditie van de zogenaamde Elp-cultuur, en het tweede de zuidelijke van de Hilversumcultuur. Grafgiftten zijn steeds zeer schaars. Slechts een enkele maal is er een sieraad, werktuig of wapen meegegeven. In een eenmaal opgeworpen grafheuvel werden vaak generaties lang doden, naar we aannemen verwanten, bijgezet.

Waarschijnlijk vertegenwoordigen deze heuvels maar een segment, en wel het meer aanzienlijke deel, van de samenleving. Eén argument daarvoor is het beperkte aantal grafheuvels in verhouding tot bevolkingsramingen. Een ander argument is te ontleen aan de Westfriese onderzoekingen die een zeer uiteen-

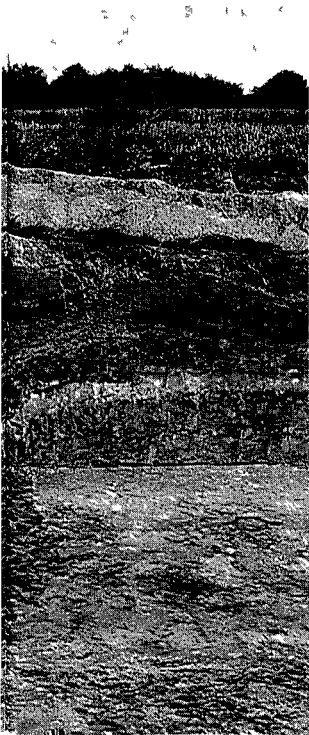

8

7 De grafheuvel van Mander (Overijssel) is een karakteristiek voorbeeld van een paalkransheuvel uit de Midden-Bronstijd. Na de centrale bijzetting van een familie' is de grafheuvel als begraafplaats in gebruik gebleven. De heuvel is omringd door een krans palen. De doden werden gestrekt in houten (boom)kisten begraven.

7

8 In Gammelke, Overijssel, werd deze grafkuil in een zo genoemde familie-grafheuvel, gevonden. Deze grafkuil dateert uit de Mid-den-Bronstijd, circa 1400 vChr. De voorste helft van het graf ligt in het horizontale vlak, het overige deel in de profieldam. Het prehistorisch loopvlak is te herkennen als de dunne, zwarte strooisellaag op de lichtgrijze laag. Deze lagen vormen het natuurlijke bodemprofiel van een zo genoemde haarpodzol. De grond boven die bodem is de opgeworpen grond van de grafheuvel. Door verzakking van de grond in het graf is ook een zone van de vaste grond rondom het graf verzakt, die zone behoort dus niet tot de grafkuil.

lopende dodenbehandeling laten zien: teraardebestelling in diverse houdingen naast crematie, grafheuvels naast vlakgraven en relatief veel menselijke resten die, op welke wijze dan ook, tussen het nederzettingsafval in kuilvullingen terecht zijn gekomen! Er is duidelijk sprake van een grote variatie in dodenbehandeling die ten dele sociaal onderscheid zal weerspiegelen. Voor de speciale regels die te Wassenaar zijn toegepast vinden we in de 'normale' graven echter geen duidelijke tegenhangers. Het steeds volledig vergaan van het skeletmateriaal in graven buiten West-Friesland is hier mede debet aan.

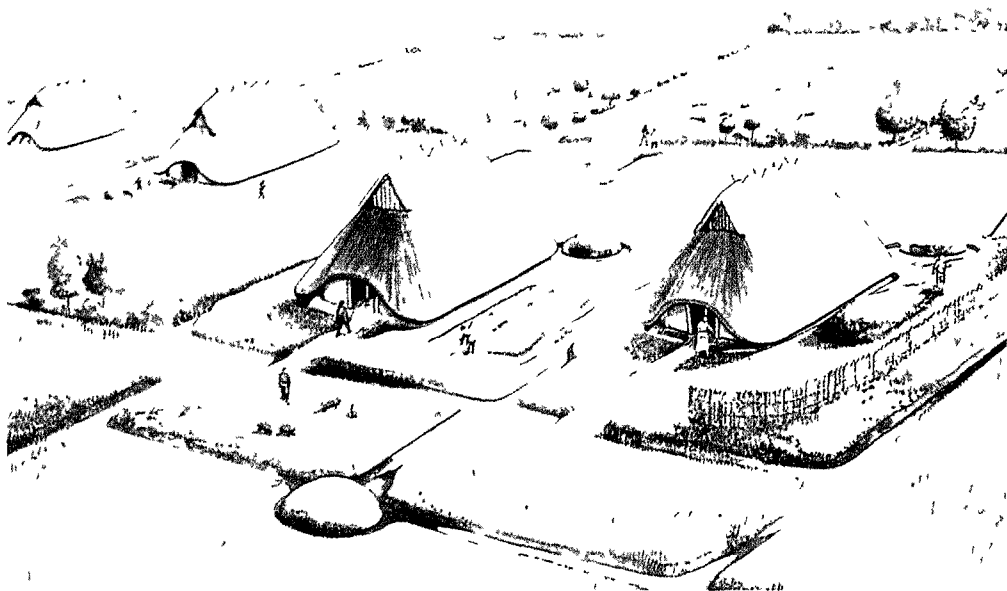
Alles met elkaar hebben wij ons een vreedzaam-agrarisch, om niet te zeggen idyllisch beeld gevormd van de Bronstijd in Nederland: zelfverzorgende boeren zonder grote statusverschillen en zonder vormen van centrale organisatie, een eenvoudige tribale (uit stammen bestaande) samenleving. Dit beeld wordt door de vondst te Wassenaar op een nogal hardhandige wijze verstoord. Achteraf gezien — maar dat is altijd gemakkelijk praten — was die schok voor ons niet nodig geweest. We hadden beter moeten weten. . .

Antropologisch referentiekader

Meer inzicht in de prehistorische samenleving levert de culturele antropologie. Nu is het niet zo, dat regels voor (sub)recente 'primitieve' samenlevingen ook zonder meer geldig zijn voor prehistorische. Subrecente primitieve samenlevingen zijn niet onze 'hedendaagse voorouders', wat veel evolutionisten nog wel eens schrijven. Het zijn samenlevingen van deze tijd, maar van een andere, minder gecentraliseerde en minder complexe organisatievorm dan de onze. Zij zijn goed te gebruiken als referentiekader en als inspiratiebron voor modellen, maar ongeschikt als directe bron voor wetmatigheden van samenlevingen in een (niet eens zo) ver verleden, in een andere sociale context en andere milieus dan de etnografische voorbeelden.

Er is verbazend weinig systematische antropologische studie verricht naar een belangrijk verschijnsel als oorlogvoering. Het is evenwel voldoende bekend hoe algemeen oorlogvoering is, welke vormen die kan aannemen in verschillende samenlevingen en ook in hoeverre sporen van strijd archeologisch zichtbaar zijn.

Heden	Nieuwe tijd	
1500		
Na Chr	Middeleeuwen	
400	Romeinen	
0		
700	Uzertijd	
	Laat	
Voor Chr	Bronstijd	Elp/Hilversum
	Midden	Wassenaar
	Vroeg	
2000		Klokbeekertijd
		Hunebedden
	Neolithicum	
		Bandkeramiek
5300		
	Mesolithicum	

9

Wat dit alles betreft zijn wij vooral geïnteresseerd in tribale samenlevingen. Dit zijn gemeenschappen met een zeer geringe of in het geheel geen centrale macht of regionaal centraal bestuur. Voorbeelden daarvan zijn de papoea's, Amazone-indianen, diverse Noord-amerikaanse indianenstammen en Oostafrikaanse veetelers als de Nuer.

De Amerikaan Keith Otterbein deed een zeer systematische studie naar de mate en wijze van oorlogvoering bij een zorgvuldig uitgekozen mondiale steekproef van vijftig primitieve gemeenschappen, van eenvoudige groepen tot stammen met stamhoofd en van jager-verzamelaars tot ploeglandbouwers. Hij concludeerde dat praktisch alle groepen min of meer frequent, aanvallend en/of verdedigend oorlog voeren of voerden. Voorts stelde hij vast — eigenlijk een open deur — dat de mate van organisatie en centralisatie in directe relatie staat tot de algemene maatschappelijke centralisatie. Zo worden er bij tribale samenlevingen nauwelijks verdedigingswerken aangetroffen, verwoestingen zijn beperkt, er vallen relatief weinig slachtoffers, er is geen sprake van een speciale krijgerselite, het wapentug is nog weinig gespecialiseerd en behalve het schild is er nauwelijks sprake van lichaamsbescherming in de vorm van pantsers en dergelijke.

10

Tribale oorlogvoering

Er zijn in de tribale oorlogvoering twee strategieën te onderscheiden: het groepsduel en de overval. Het groepsduel is het best bekend van de papoea's en is wel omschreven als een wat ruwe sportwedstrijd. Plaats, tijd en vorm van handeling zijn allemaal sterk gebonden aan re-

gels en afspraken. Groepen stellen zich tegenover elkaar op en werpen elkander speren toe tot er een gewonde valt of men vindt dat het genoeg is. Een enkele keer kan het uit de hand lopen en ontardt het duel in een slachtpartij waarbij ook slachtoffers onder de vrouwen en kinderen kunnen vallen. De duel-oorlog is een fraai voorbeeld van conflictbeheersing, waarbij het mechanisme niet perfect is en er dus af en toe een 'ongeluk' gebeurt.

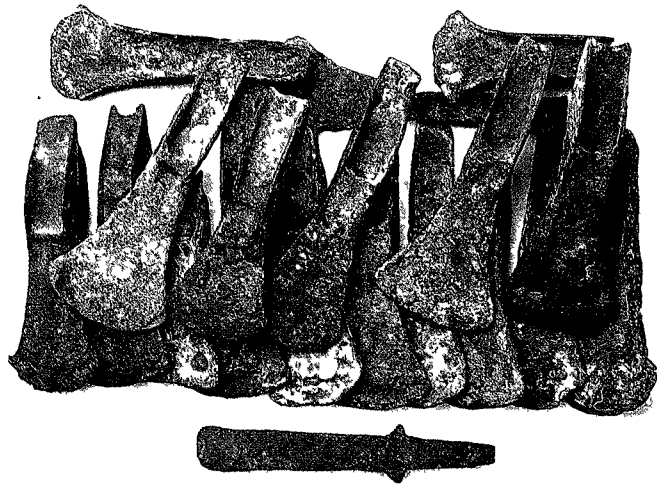
De overval is in onze ogen wat minder sportief. Het gaat om heimelijke overvallen, 't liefst 's-ochtends voor dag en dauw met als doel het roven van paarden, runderen of vrouwen. Er vallen regelmatig slachtoffers en zowel ouderen als kinderen worden daarbij niet gespaard. Toch gaat het er in het algemeen niet om te doden, al zijn er voorbeelden (de Jibaro in Amazonia) waarbij hele dorpsgemeenschappen doelgericht werden uitgeroeid.

Beide vormen van oorlogvoering zijn chro-

nisch en er is vaak geen echte reden voor aan te voeren. Aanleiding om de wapens op te nemen is vaak een futiliteit, zoals het stelen van een biggetje, of er is sprake van een eindeloze reeks van wraak en vergelding. Het is echter zelden een territoriaal conflict en dat is voor archeologen, die bij het zoeken van een verklaring nogal eens met bevolkingsdruk en territoriale motieven willen werken, nuttig te weten.

Het behoeft ons niet te verwonderen dat wij in de prehistorische archeologie maar zelden sporen van een dergelijke oorlogvoering aantreffen. Er wordt incidenteel eens een palissade opgericht en er is regelmatig sprake van valkuilen en wachttorens. Archeologische sporen daarvan zijn echter niet eenvoudig als zodanig te herkennen en zitten verscholen tussen de 'afvalkuilen' en 'spiekers' (graanschuurtjes) van de onderzoekers!

Er is weinig bekend over de dodenverzorging na gevechten. Lewis Binford zegt echter in

11

9 Een reconstructietekening toont een nederzetting uit de Midden-Bronstijd in West-Friesland. Kenmerkend zijn de vrij lange boerderijen en de met sloten omgeven kavels. Op de hogere, zandige delen lagen de akkers en het vee graasde op de natuurlijke graslanden in de wijde, lage komgebieden.

10 Rond het graf werd een steigerwerk aangebracht, zodat men de centrale delen goed kon bereiken. Een groep studenten bracht zo enkele dagen door, liggend op de buik en gewapend met troffel, theelepels, kwast en plantespuit. Bovendien verrichtte een antropoloog de nodige waarnemingen tijdens de opgraving.

11 Maar weinig vondsten herinneren nog aan de uitgebreide prehistorische bewoning in het kustgebied. In 1907 vond men bij Voorhout achttien bronzen hielbijlen en een beitel, daterend uit het begin van de Midden-Bronstijd. Het doelbewust begraven van zulke waardevolle zaken ziet men tegenwoordig als

offeren door leidende figuren in een gemeenschap. Zo'n handeling zou statusversterkend zijn en daaraan heeft zo'n persoon vooral behoefte in perioden van stress: 'Voorhout' en 'Wassenaar' lijken allebei een indicator voor maatschappelijke spanningen in het kustgebied rond circa 1700 vChr.

een beschouwing over grafpraktijken dat juist een bijzondere doodsoorzaak kan leiden tot een afwijkende behandeling en met name dat doden die te zamen vallen bij een epidemie of slachtpartij ook vaak als groep in een gemeenschappelijk graf worden begraven, vanwege de ongebruikelijke coincidentie van hun overlijden. Het graf in Wassenaar lijkt uitstekend met deze beschrijving overeen te komen. De tribale oorlogvoering zelf is duidelijk een archeologisch slecht zichtbaar aspect van de voormalige samenleving.

Tribale oorlog in de prehistorie

Op grond van drie argumenten zou ik het etnografische beeld van algemene endemische oorlogvoering in tribale samenlevingen naar de prehistorie willen toepassen.

Ten eerste worden er voor endemische tribale oorlogvoering allerlei nuttige functies ge-

noemd: het bevordert de groepsbinding, het geeft mannen de gelegenheid tot wedijveren in moed en flinkheid, toekomstige leiders profileren zich en verwerven gezag en het geeft het nodige vertier in een vaak monotoon bestaan. Dit soort oorlog lijkt in hoge mate stabiliserend en blijkt ook niet altijd als iets verschrikkelijks te worden beschouwd. Vanwege de algemeenheid van oorlogvoering in subrecente tribale gemeenschappen en de sterke functionele aspecten ervan mogen we soortgelijke wijze van oorlogvoering ook in de sociaal overeenkomstige perioden van de prehistorie verwachten, dit wil zeggen in Neolithicum en Bronstijd.

Ten tweede is in de latere prehistorie (Late Bronstijd en IJzertijd) oorlogvoering archeologisch alom zichtbaar in de vorm van versterkingen, krijersgraven, wapenmassa's op offerplaatsen en dergelijk. We hebben dan ook te maken met een meer gecentraliseerde en complexere organisatie, met de bijbehorende soort

12

12 In het veld werden op glasplaten de tekeningen vervaardigd van de afzonderlijke skeletten op een schaal van 1:1. Deze tekeningen werden vervolgens verkleind en samengevoegd tot een overzichtsplattegrond. Met behulp van de uitgeprepareerde blokken kon men deze tekeningen later corrigeren en aanvullen.

13 Een groep papoea's in oorlogsuitrusting verwelkomt bezoekers met een ceremoniële dans. Er blijken zekere overeenkomsten te zijn tussen de gewapende conflicten in Nederland en België tijdens de Midden-Bronstijd en de tribale oorlogvoering zoals deze wordt bedreven door huidige primitieve gemeenschappen.

van oorlogvoering. Die kan niet uit het niets zijn ontstaan, maar moet voorkomen uit eerdere, meer eenvoudige en daardoor minder zichtbare, gewapende conflicten.

Ten derde zijn prehistorische groepsbegravingen met min of meer duidelijke sporen van geweld, weliswaar niet erg talrijk maar wel wijd verspreid bij opgravingen ontdekt, uiteenlopend van Vroeg-Neolithicum (bandkeramiek) in Württemberg tot Laat-Neolithicum in Polen en Zuid-Frankrijk en Bronstijd in Engeland. Meestal zijn de doden onordelijk in een kuil geworpen. Wat dat betreft is het graf in Wassenaar, een van de jongste gedateerde voorbeelden, uitzonderlijk.

De ontwikkeling van de strijdbijl in de loop van het Neolithicum, incidentele omgrachting en palissadering vanaf de Late Bandkeramiek, defensieve nederzittingslokaties in meeroevers, venen of op heuveltoppen: ondanks het incidentele karakter daarvan passen zij, samen

met de genoemde groepsbegravingen, bij het beeld van endemische oorlogvoering in de prehistorie in een tot nu toe sterk onderschatte omvang. De keuze tussen duel-oorlog en strooptochten is moeilijk te maken en moet van geval tot geval worden bezien. De runder-economie van de Nederlandse Bronstijd lijkt een goede context om aan vee-strooptochten te denken. Anderzijds kennen we elders uit Europese Bronstijd fraai ceremonieel wapentuig en is er een veel geciteerd voorbeeld van een uit de hand gelopen duel-oorlog van de Tsembaga op Nieuw-Guinea waarbij achttien doden vielen, waarvan zes vrouwen en kinderen . . . Dat lijkt toch wel erg veel op 'Wassenaar'.

Het was een gelukkig toeval dat ons te Wassenaar confronteerde met één van de schaarse archeologische aanwijzingen voor gewelddadige onderlinge conflicten, die het leven van onze voorouders in Neolithicum en Bronstijd in sterke mate moeten hebben beheerst. De toenmalige bewoners van de lage landen waren bedreven in het hanteren van wapens en hebben deze wapens duidelijk niet alleen voor de jacht gebruikt. We hoeven ons dan ook geen illusies te maken over onze voorouders uit de Bronstijd als onderdeel van een vreedzame, idyllische samenleving die zich enkel bezighield met veeteelt en akkerbouw. Dank zij de antropologie kunnen wij ons voorzichtig een beeld vormen van de omstandigheden die leidden tot een groepsgraf nabij Wassenaar.

Literatuur

- Bloemers JHF, Louwe Kooijmans LP, Sarfatij H. Verleden land. Amsterdam: Meulenhoff Informatief, 1986, 2e druk.
Haan MAJ de, Sarfatij H, Schegget H ter. De kunst van het opgraven. Natuur & Techniek 1987; 55: 9, 722-733.

Bronvermelding illustraties

- W.G. Mook, Afd. Isotopenfysica, Rijksuniversiteit Groningen: 4.
R.O.B., Amersfoort: 7.
Koen van de Velden, Den Anel: 9.
H. Brandsen, Amsterdam: 11.
Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam: 13.
De overige illustraties zijn afkomstig van de auteur.